ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 373.5.013.43(477)“19/20”

О. В. БУНЧУК

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПРОСВІТНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ ЯК КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ОСЕРЕДКІВ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

У статті висвітлено передумови виникнення просвітницьких товариств на території України кінця ХІХ – початку ХХ ст. Встановлено, що ціла низка чинників призвела до появи такого явища, як культурно-просвітницький рух, а саме: соціально-економічні та суспільно-політичні умови, досвід зарубіжної та прогресивної російської й української педагогіки, громадсько-педагогічні пошуки, рівень національної самосвідомості української інтелігенції, духовно-культурне становище, інтереси й потреби, національно-визвольна боротьба українського народу. Просвітницькі товариства, які виникли та діяли в цей період, мали багато спільних ознак: цілі та завдання, що ставили вони перед собою; структура, склад, режим роботи, джерела фінансування тощо. Вагомим наслідком діяльності цих товариств стала поява в них виразників ідей національного відродження й українського визвольного руху – відомих педагогів та політичних діячів.

Ключові слова: *просвітницькі товариства, громадські діячі, національне відродження, українська національна школа, культурно-освітня діяльність, громадські організації, національно-визвольний рух.*

Україна – молода держава, і багато сфер суспільного життя перебувають у стані постійних змін. Наразі важливою складовою суспільно-політичного прогресу є реформування системи національної освіти, що, у свою чергу, потребує залучення досвіду попередніх років. Сьогодні триває пошук не лише шляхів оновлення освіти, а й принципово нових перспектив і можливостей – аж до школи нової генерації – української національної школи.

В аналізі минулого одне з основних місць посідає питання освіти й шкільництва, адже “хто має школу, той має народ”. Тому вкрай важливими є дослідження виникнення й діяльності просвітницьких товариств, що стояли біля витоків організації національної школи. Адже школа була, є і буде фундаментом, на якому тримається держава. Аналіз літературних джерел засвідчує, що таких праць небагато, але саме вони стали першоосновою для сучасних досліджень з історії виникнення й діяльності просвітницьких товариств на території України кінця ХІХ – початку ХХ ст.

До джерел, які розкривають діяльність просвітницьких товариств зазначеного періоду, можна зарахувати науково-історичні, педагогічні твори представників національно-визвольного руху, що брали участь у революційних подіях 1917–1920 рр., та освітніх діячів, які були причетні до реформування освіти цього періоду. Це твори В. Винниченка, М. Грушевського, Д. Дорошенка, О. Дорошкевича, В. Дурдуківського, О. Музиченка, С. Постернака, С. Русової, С. Сірополка, І. Стешенка, П. Холодного, Я. Чепіги, С. Черкасенка. Характеризуючи розвиток української освіти в період революційних перетворень, ці автори частково торкалися питання виникнення просвітницьких організацій.

Метою статті є висвітлення передумов виникнення просвітницьких товариств на території України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).

© Бунчук О. В., 2014

Діяльність просвітницьких товариств кінця XIX – початку XX ст. – це ціла доба в розвитку історії педагогіки й культури України в цілому. Їхня праця на ниві освіти набула помітного громадського звучання, вливаючись у загальний процес національного відродження. Прогресивна українська інтелігенція, працюючи у товариствах, пробуджувала національну самосвідомість, закладала основи рідномовної освіти.

Виникнення та діяльність різних громадських організацій в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. є своєрідним за своєю природою явищем, яке має не лише культурно-просвітницький, а й педагогічний характер, бо одним з основних їх завдань було змінити зміст і якість освіти українського народу.

Послідовна політика російських урядів щодо українського народу була спрямована на заборону української мови. Цілою низкою указів українську мову поступово було витіснено з навчальних закладів України. Указом Петра I 1720 р. було заборонено друкувати книжки українською мовою, наказано вилучати українські тексти із церковних книг. Указом Катерини II 1782 р. було створено "Комиссию для заведения в России народних училищ" з метою впровадження в Україні навчальних програм без урахування жодних національних особливостей, зокрема мовних відмінностей. А 18 липня 1863 р. міністр внутрішніх справ П. Валуєв у листі до міністра народної освіти писав, що "ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може". Розпорядженням царя 20 липня того ж року категорично заборонено видання українською мовою книг "учбових і взагалі призначених для початкового читання народу". Вершиною всіх протиукраїнських заходів став Емський указ 18 травня 1876 р. (підготовлений таємним царським радником Михайлом Юзефовичем), який забороняв ввіз будь-яких українських книжок і брошур з-за кордону; видання українських творів та переказів, окрім історичних документів та художніх творів, друкування слів українською мовою при нотах, влаштування українських вистав, читання для народу. Емські постанови переглядали у 1881, 1892, 1894, 1895 рр. Заборони з часом підтверджувалися, а то й додавалися нові [2].

Таким чином, майже все XIX ст. для українців, підданих Російської імперії, було часом боротьби за збереження власної мови, освіти, культури. Кращі представники, очолюючи громадсько-освітній рух, саме у школі, у просвітництві народу, у створенні національної системи виховання бачили шлях до збереження нації. Кінець XIX – початок XX ст. для українського народу – це період національного відродження, осмислення себе як етносу, а окремої людини – як справжньої особистості в історії і в сучасному світі. Таким чином, умови, в яких розвивалась вітчизняна освіта (заборона друкованого слова та навчання рідною мовою, переслідування всіх проявів українського політичного й культурного життя), сприяли активізації української інтелігенції та громадських організацій.

Рубіж 1950–1960 рр. багато в чому став визначальним і для подальшого розвитку українського руху в Російській імперії, і для розробки царатом стратегії непримиренної боротьби з його проявами. Підґрунтя для глибоких зрушень у національному просвітницькому розвитку дала доба революційних рухів у Європі 1848 р., відома як "весна народів".

Скасування кріпацтва в Росії та посилення капіталістичних відносин не тільки привели до соціально-економічних змін, а й сприяли вибуху громадсько-педагогічної праці. Певна лібералізація життя в країні активізувала діяльність демократичної частини суспільства, котра, крім іншого, почала виступати за впровадження загальної освіти, засуджувати становість школи, тілесні покарання, ранню професіоналізацію, вимагати автономії вищої школи, вболівати за розвиток освіти тощо. Вперше в історії імперії педагогічні проблеми починає широко обговорювати громадськість, більше

того, вони стають предметом громадських ініціатив. Так, на межі 50–60-х рр. XIX ст. життя країни збагачується новим явищем – громадсько-педагогічним рухом [1, с. 59].

Масовість учасників просвітницького руху української інтелегенції призводить у містах до логічної заміни поодинокої індивідуальної культурницької роботи на діяльність цілих об'єднань – громад. Такі напівлегальні самодіяльні громади на межі 50–60 рр. XIX ст. з'являються у Києві, Петербурзі, Полтаві, Чернігові, Харкові, Одесі, Умані, Миколаєві, Херсоні, Москві та інших містах. Оскільки вони згуртовували людей різних станів, достатків, суспільно-політичних поглядів, то не мали ні усталених програм, ні чіткої структури. Отже, становище української спільноти в цей час зумовлено накопиченням внутрішнього політичного, культурного, інтелектуального, економічного потенціалу, що дав змогу протистояти зовнішнім впливам і реалізувати свої власні національні прагнення.

На межі 50–60-х рр. XIX ст. починається нова культурна хвиля, яка тепер мала яскраве національне забарвлення. У Києві організовується перша в Україні "Громада" – нелегальна організація демократичної української інтелегенції, що розпочала широку, цілеспрямовану культурно-освітню роботу. Члени "Громади" відкривали недільні, щоденні й вечірні школи для дорослих, організовували гуртки освіти, бібліотеки, публічні лекції, намагалися поширювати українське друковане слово, відстоювали національний зміст викладання, влаштовували народні читання, працювали в бібліотеках-читальнях, організовували театральні вистави. Фундаторами "Громади" були В. Антонович, П. Житецький, М. Драгоманов. Громадівці неодноразово зверталися до уряду з вимогами про дозвіл на освіту рідною мовою [3, с. 93]. Таким чином, національний поступ постійно фокусується в мовній проблемі, вона була основою першого "інтелектуального пробудження".

Попечителем київського навчального округу в цей час був М. Пирогов, який після детального ознайомлення з практикою організації недільних шкіл у Дерпті у 1859 р. відкрив першу недільну школу в Києві і став її викладачем. Через рік у Києві функціонували чотири чоловічі та дві жіночі недільні школи.

Зусиллями демократичної громадськості у 1859–1860 рр. було відкрито 68 недільних шкіл, у тому числі в селах. Для недільних шкіл видавали підручники російською та українською мовами. Т. Шевченко для недільних шкіл упорядкував "Буквар Южнорусский". Але імперський уряд, що відчув для себе загрозу в культурницькій діяльності української інтелегенції, завдав їй нищівного удару. У 1862 р. недільні школи було заборонено. Через два роки, в 1864 р., вони були дозволені знов, але з великими обмеженнями [4]. Так було покладено кінець шляхетному пориванню носіїв української національної свідомості, але всі ті форми конкретної практичної просвітительської діяльності, які виникли на межі 50–60 рр. XIX ст., українська інтелегенція аж до 1917 р. більш чи менш активно використовувала.

На початку 70-х рр. XIX ст. В. Антонович за підтримки М. Драгоманова, М. Зібера, С. Подолинського, О. Русова утворив "Стару громаду" (близько 70 осіб), щоб відрізнити її від "Молодої громади", що складалася переважно зі студентів. Друкованим органом "Старої громади" стала газета "Киевский телеграф". У 1873 р. у Львові розпочало свою діяльність Літературне товариство ім. Т. Шевченка, яке пізніше було реформоване в наукове і фактично стало неофіційною українською академією наук [1, с. 10].

Громади – це перший досвід гуртування української інтелігенції та її праці на теренах національної освіти та виховання.

Таким чином, діяльність громадівців, багатьох представників української інтелігенції підготувала підґрунтя для появи на арені громадської просвітницької ініціативи національних (українських) організацій (товариств).

Висновки. Отже, діяльність просвітницьких товариств у ході історичного розвитку не була однозначною, різні фактори впливали на їх еволюцію. Більшою мірою їхня діяльність залежала від суспільно-політичного середовища в країні. Виникнення цих товариств було зумовлено синтезом певних соціально-політичних і педагогічних перетворень, зокрема посиленням русифікації українського населення, викликаної царським режимом, активністю прогресивних педагогічних сил, прагненням української інтелігенції до консолідації з метою розвитку національної освіти.

Аналіз історико-педагогічних джерел свідчить, що становлення та розвиток просвітницьких товариств в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. були зумовлені національно-культурним відродженням у 80–90-х рр. XIX ст., що включало розвиток просвітництва в західноукраїнських землях, які перебували під владою Австро-Угорщини, та розповсюдження в Наддніпрянській Україні "заборонених" українських видань, творів діячів національно-визвольного руху, боротьбу з антиукраїнськими указами та заходами самодержавства, гостру потребу в розвитку й реформуванні освіти та поширенні культурно-освітніх знань серед українського населення.

Кінець XIX і початок XX ст. стали для українців Наддніпрянської України періодом протистояння з владою за збереження національної культури. Певна лібералізація життя в країні активізує діяльність демократичної частини суспільства, котра починає виступати за впровадження загальної освіти, засуджує становість школи, тілесні покарання, ранню професіоналізацію, вимагає автономії вищої школи тощо. Вперше в історії Російської імперії педагогічні проблеми широко обговорює громадськість, більше того, вони стають предметом громадських ініціатив, життя країни збагачується новим явищем – громадсько-педагогічний рух.

Список використаної літератури

1. Березівська Л. Д. Освітньо-виховна діяльність Київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – поч. XX ст.) / Л. Д. Березівська – Київ : Молодь, 1999. – 191 с.

2. Білавич Г. Товариство "Рідна школа" / Г. Білавич, Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999 – С. 208.

3. Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – 271 с.

4. Русова С. Просвітницький рух на Вкраїні в 60-х роках / С. Русова // Вільна Українська Школа: Орган Всеукраїнської учительської спілки. – 1917. – № 3–4. – С. 178–179.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2014.

Бунчук О. В. Предпосылки возникновения просветительских обществ как культурно-образовательных центров в Украине (конец XIX – начало XX в.)

В статье освещены предпосылки возникновения просветительских обществ на территории Украины конца XIX – начала XX в. Установлено, что целый ряд факторов привел к появлению такого явления, как культурно-просветительское движение, а именно: общественно-педагогические поиски, уровень национального самосознания украинской интеллигенции, духовно-культурное положение, национально-освободительная борьба украинского народа. Просветительские общества, которые возникли и действовали в этот период, имели много общих черт: цели и задачи, которые они ставили перед собой; структура, состав, режим работы, источники финансирования и т. п. Весомым результатом деятельности этих обществ стало появление выразителей идей национального возрождения и украинского освободительного движения – известных педагогов и политических деятелей.

Ключевые слова: *просветительские общества, общественные деятели, национальное возрождение, украинская национальная школа, культурно-образовательная деятельность, общественные организации, национально-освободительное движение.*

Bunchuk O. Background Educational Societies as a Cultural and Educational Centers in Ukraine (end of XIX – beginning of XX Centuries)

The article highlights the prerequisites for the emergence of educational institutions on the territory of Ukraine of late XIX – early XX centuries Analysis of historical and pedagogical sources

has allowed to establish that the formation and development of educational societies in Ukraine in the late nineteenth and early twentieth century were driven by the rise of national-cultural revival in the 80-90-ies of the XIX century, which included the development of education in Western Ukraine, which was under the rule of Austria-Hungary, and distribution in Dnieper Ukraine "forbidden" Ukrainian editions of the works of the leaders of the national liberation movement, fighting anti decrees and measures of autocracy, the need for the development and reform of education and dissemination of educational and cultural knowledge among the Ukrainian population.

The end of the XIX and beginning of the XX century became for Ukrainians owing to which Russia gained Ukraine the period of confrontation with the authorities for the preservation of national culture. For the first time in the history of the Russian Empire pedagogical problems widely discussed by the public, they will be subject to public initiatives, the life of the country is enriched by a new phenomenon – public-education movement.

Educational society, which emerged and functioned in this period had a lot in common: the company was created on the initiative of individuals or groups of leading representatives of the educational movement; goals and objectives that were set for themselves educational society were very close to each other; the structure, composition, mode of operation, the funding sources had only minor differences. A significant result of the activities of these societies was the appearance in them an expression of the ideas of national revival and the Ukrainian liberation movement. Cultur-al-educational society of the study period gave Ukraine famous teachers, politicians.

Key words: *educational society, public figures, national revival, the Ukrainian national school, cultural and educational activities, public organization, the national liberation movement.*